

IMIGRAREA PENTRU REÎNTREGIREA FAMILIEI ÎN REPUBLICA MOLDOVA: EVALUARE ȘI PROVOCĂRI ALE POLITICILOR DE INTEGRARE

Olga POALELUNGI, cercetător științific,
Centrul de Cercetări Demografice,
Institutul Național de Cercetări Economice,
Academia de Studii Economice din Moldova
E-mail: olga.poalelungi@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5012-9505>

DOI: <https://doi.org/10.36004/nier.cdr.18.2024.17>

Abstract. *The article presents the results of the research on the integration of foreigners immigrated to the Republic of Moldova during the last three decades (1993-2024) for the purpose of family reunification. Economic, socio-cultural, educational integration is a necessary condition for their social inclusion and ensuring cohesion in the host society. The policies/measures offered by the state for the integration of foreigners during the respective period and their correlation with the EU Directives were examined. Analysis and correlation with data from statistical and administrative sources allowed the estimation of foreigners present in the country, including the dynamics of immigration of foreigners for the purpose of family reunification, their profile according to family status, gender, age, country of origin, education level, but also the proportion those included in the individual integration programs. The basic findings indicate that, despite the legal framework that provides sufficient opportunities for integration (according to the MIPEX indicators, the country is evaluated as a "semi-favorable" country for the integration of foreigners), the actual integration processes of foreigners are not very effective. The authorities do not have a series of statistical indicators necessary for monitoring the promoted measures, the lack of necessary funds for activities targeted at certain categories of people, the inconsistency in the promoted policies is attested. Proposals were made regarding the implementation of more complex measures related to the integration of foreigners within reunited families, with special emphasis on the integration of children and women.*

Keywords: *immigrant, foreigner, reunited families, integration measures, country of origin, citizenship.*

JEL: J11, J12, J15, J18

CZU: 314.15+364.61](478)

Introducere. Globalizarea și modernizarea mijloacelor de transport au intensificat migrația externă, în timp ce factorii economici, sociali, de securitate personală și cei legați de caracteristicile grupurilor de persoane au influențat direcționarea fluxurilor migraționale către anumite regiuni sau state. În aceste zone, prezența străinilor a atins niveluri considerabile, generând presiuni asupra resurselor economice și sociale ale statelor gazdă. De asemenea, diferențele cultural-

civilizaționale și confesionale dintre străini și populația locală au atras o atenție sporită asupra măsurilor de prevenire a migrației ilegale și de integrare a acestora în societatea gazdă. În acest context, Republica Moldova, cunoscută pentru procesele intense de emigrare a cetățenilor săi, devine tot mai atractivă și ca destinație pentru imigrarea străinilor. Ponderea acestora, precum și a persoanelor ne-native, care reprezintă aproape 9 procente din populația țării, necesită examinarea complexității politicilor de integrare a străinilor promovate de stat și eficiența acestora.

Metodele de cercetare. În cadrul cercetării au fost studiate actele normative ce țin de imigrarea, integrarea și naturalizarea străinilor, mai ales pentru cei imigrați în scopul reîntregirii familiei. La fel au fost studiate datele statistice ce țin de imigrare în baza datelor Biroului Național de Statistică, datelor administrative generate de Registrul de Stat al Populației, precum și cele prezentate de Inspectoratul General pentru Migrație. Studiul a fost centrat doar pe imigranți cu cetățenie străină, cu drept de ședere provizorie sau permanentă în Republica Moldova și străinii care beneficiază de o anumită formă de protecție (refugiați, beneficiari de protecție temporară, apatrizi). În cadrul cercetării au fost efectuate interviuri cu factorii de decizie ale autorităților responsabile pentru integrarea străinilor și organizațiile neguvernamentale implicate în acest proces.

Rezultatele principale. Statistica oficială a Republicii Moldova relevă creșterea constantă a numărului imigranților străini în Republica Moldova în perioada anilor 1993-2023, documentați în diferite scopuri de ședere. La finele anului 2022, numărul străinilor înregistrați era de 22.705, provenind din 110 state. Totodată, în componența populației țării se observă și creșterea permanentă a cotei ne-nativilor (persoanele născute în străinătate). Către finele anului 2022, ne-nativii au constituit 350 467 persoane sau 8,7% din totalul populației țării. Rata de creștere a persoanelor ne-native doar în anul 2022 a constituit 6% față de anul 2020. Majoritatea din ne-nativi au fost născuți în Federația Rusă și Ucraina (60,48%), Italia (10%), circa 3,5% provin din alte state (Kazahstan, Germania, Franța, România, Marea Britanie).

Creșterea imigrării străinilor în Republica Moldova este condiționată atât de intensificarea fluxurilor globale și regionale, cât și de specificul țării. Deși mică, țara este atractivă pentru străinii din alte regiuni, fiind situată la hotar cu statele UE. În anul 2014 Republica Moldova a obținut regim liberalizat de vize cu statele UE, iar din 2022 - statut de candidat în statele UE. O contribuție la intensificarea imigrării străinilor au avut-o și schimbările legislației în domeniu. Inițial restrictivă (Legea 418/19.12.1990), legislația prevedea pentru străini dreptul la imigrare în scop de muncă și pentru reîntregirea familiei în condiții destul de dure, cu repartizare obligatorie a străinilor în teritoriu potrivit cotelor prestabilite, iar reîntregirea familiei putea fi solicitată doar cu condiția că străinul-solicitant demonstra o perioadă de ședere legală în Republica Moldova de cel puțin 3 ani. Ulterior, având în vedere schimbările în organizarea administrativ-teritorială din țară (Legea 764/27.12.2001), precum și faptul că mecanismul de cote și-a demonstrat ineficiența, această cerință a fost anulată (Legea 1518/06.12.2002).

Noua legislație (Legea 200/16.12.2010) a transpus Directivele europene în domeniul reîntregirii familiei (Directiva 2003/86/CE/22.09.2003). Prin Lege au fost extinse motivele de imigrare și categoriile de străini care pot solicita dreptul de ședere, s-au stabilit proceduri uniforme de documentare ai acestora, s-a decis dezvoltarea sistemelor informaționale de evidență a străinilor. Cu referire la persoanele cu reședința în RM, în funcție dacă dețin cetățenia țării sau sunt străini cu un drept de ședere în țară, Legea a determinat componenta familiei, condițiile admisie și documentării persoanelor respective în scopul reîntregirii familiei.

Astfel, un strain cu ședere legală în RM poate solicita reîntregirea familiei pentru: (a) soț sau soție; (b) copiii minori necăsătoriți, rezultați din căsătorie ori din afara căsătoriei, precum și pentru cei adoptați de ambii soți sau numai de unul dintre ei, pentru copiii încredințați ambilor soți ori numai unuia dintre ei prin decizia unei autorități competente din statul de origine, cu condiția ca acești copii să fie în mod efectiv în grija oricărui dintre soți; (c) copiii majori necăsătoriți ai titularului dreptului de ședere sau ai soțului ori soției acestuia în cazul în care aceștia nu se pot întreține singuri din motive medicale; (d) părinții aflați la întreținerea titularului dreptului de ședere sau a soțului ori soției acestuia; (e) persoanele asupra cărora este instituită tutela sau curatela.

Cetățenii Republicii Moldova dispun de dreptul la reîntregirea familiei cu un cetățean strain pentru: (a) soț ori soție; (b) *partener* – străin necăsătorit care conviețuiește cu cetățeanul Republicii Moldova necăsătorit și împreună cu care are cel puțin un copil; (c) copiii minori, rezultați din căsătorie ori din afara căsătoriei, precum și pentru cei adoptați de ambii soți sau numai de unul dintre ei, pentru copiii încredințați ambilor soți ori numai unuia dintre ei prin decizia unei autorități competente din statul de origine, cu condiția ca acești copii să fie în mod efectiv în grija oricărui dintre soți; (d) copiii majori ai cetățeanului Republicii Moldova sau ai soțului ori soției acestuia în cazul în care aceștia nu se pot întreține singuri din motive medicale; (e) părinții aflați la întreținerea cetățeanului Republicii Moldova sau a soțului ori soției acestuia; (f) persoanele asupra cărora este instituită tutela sau curatela. Pentru prima dată în legislație a fost stabilit accesul în țară a partenerilor străini în cadrul unui cuplu de familie mixt, dar numai în cazul în care solicitarea reîntregirii familiei vine din partea cetățeanului RM.

La adoptarea deciziei privind acordarea dreptului de ședere pentru reîntregirea familiei autoritatea competentă verifică prin acte confirmative identitatea persoanei; faptul căsătoriei sau, după caz, legăturile de rudenie; consimțământul persoanei pentru reîntregirea familiei; confirmarea locului de trai; dovada mijloacelor de întreținere. Deciziile privind acordarea dreptului pentru reîntregirea familiei cu cetățenii străini se adoptă după verificarea faptului dacă căsătoriile nu sunt fictive și nu există poligamie.

Cerințele privind cercul de persoane care se referă la membrii familiei, precum și condițiile de reîntregire a acesteia, sunt corelate în mare parte cu directivele comunitare în domeniu. Suplimentar, pe parcursul realizării acțiunilor ce țin de liberalizarea regimului de vize și realizarea măsurilor Acordului de Asociere a RM cu UE, autoritățile moldave au transpus în legislația țării cerințele Codului comunitar de vize (Regulamentul CE 810/2009), au revăzut Lista statelor, cetățenii

cărora au nevoie de invitație pentru deschiderea vizei pentru RM (HG 331/05.05.2011), precum și regimul eliberării vizelor pentru cetățenii străini (Legea 257/01.11.2013). Cumulativ, măsurile respective au facilitat admitia și documentarea cu drept de ședere în țară a unor categorii de străini în scopul reîntregirii familiei.

Drept urmare, se atestă intensificarea și diversificarea proceselor de imigrare a străinilor (*Figura 1*). Fenomenul dat are loc pe fondalul emigrării provizorii continue a cetățenilor RM peste hotare în scop de muncă (categoria respectivă de persoane nu este luată în calcul în prezentul studiu), menținerea ponderii emigrărilor autorizate (plecării definitive ale cetățenilor RM peste hotare)¹ în cote care depășesc numărul persoanelor repatriate² (*Figura 2*). În paralel, odată cu reducere, în numărului persoanelor repatriate se atestă și descreșterea ponderii copiilor. Proporția acestora din 2017 până în 2021 a scăzut de la 4,3 procente la 2,6 procente, înregistrând cea mai mica proporție a copiilor în totalul populației repatriate în ultimii cinci ani (PME al RM/2022).

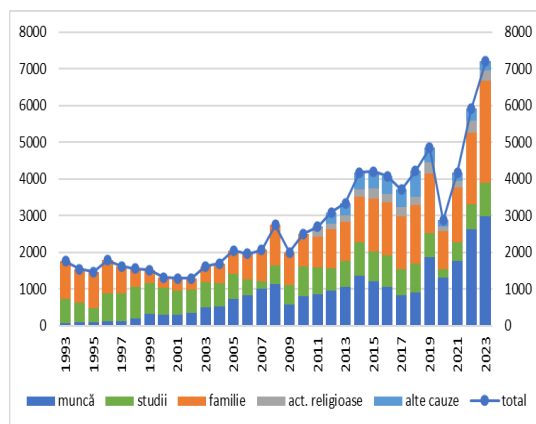

Figura 1. Imigrarea străinilor în RM în funcție de motivul imigrării, 1993-2023

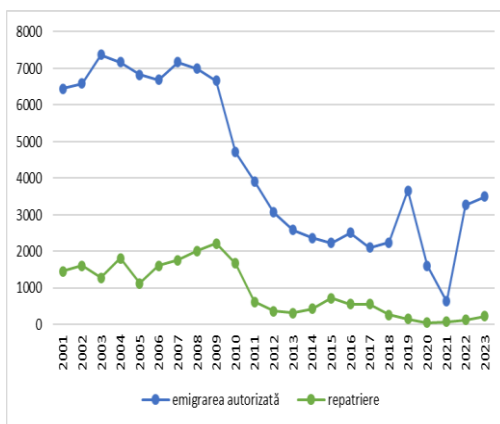

Figura 2. Emigrarea autorizată (definitivă) și repatrierea cetățenilor RM, 2001-2023

Sursa: Datele Biroului Național de Statistică

Mai multe cercetări internaționale în domeniul migrației externe constată că fluxurile migraționale initial apar în forma emigrării în scop de muncă, care, după o perioadă de stabilizare și naturalizare a migrantului în societatea gazdă, atrag și imigrarea membrilor familiei sale. Apare efectul multiplicativ al imigrării, când numărul străinilor în țara gazdă crește în progresie aritmetică.

În ceea ce privește Republica Moldova, se observă că, inițial, ponderea imigranților documentați în scop de muncă și/sau activități economice a fost redusă,

¹ Emigrare autorizată-plecarea cetățenilor RM cu traul permanent peste hotare, cu refuz, după caz, de cetățenia Republicii Moldova. Emigrarea autorizată include retragerea vizei de reședință și declararea emigrării pe termen lung sau pentru totdeauna din țară.

² Persoane repatriate -persoane revenite în Republica Moldova care au dreptul la cetățenia Republicii Moldova prin redobândire.

cotele mai semnificative revenind imigrației străinilor în scop de studii și celor veniți pentru reîntregirea familiei cu cetățenii țării. Cota semnificativă de imigrare a străinilor în scopul reîntregirii familiei în această perioadă se explică prin repatrierea/revenirea cetățenilor RM după destrămarea Uniunii Sovietice, și care, aflându-se peste hotare, au întemeiat căsătorii cu cetățenii altor state ex. URSS (Figura 1). Ulterior, în perioada anilor 2001-2007, 2010-2020, se observă creșterea numărului străinilor cu ședere în scop de muncă și care, la rândul său în următorii ani, vor genera creșterea numărului străinilor ce solicită reîntregirea familiei. Pe parcursul perioadei examinate se observă creșterea numărului străinilor sosiți în RM, în scop de muncă de 9 ori, pentru reîntregirea familiei - mai mult de 7 ori. În prezent, cota străinilor documentați în scopul reîntregirii familie constituie circa 36% din totalul străinilor prezenți în țară.

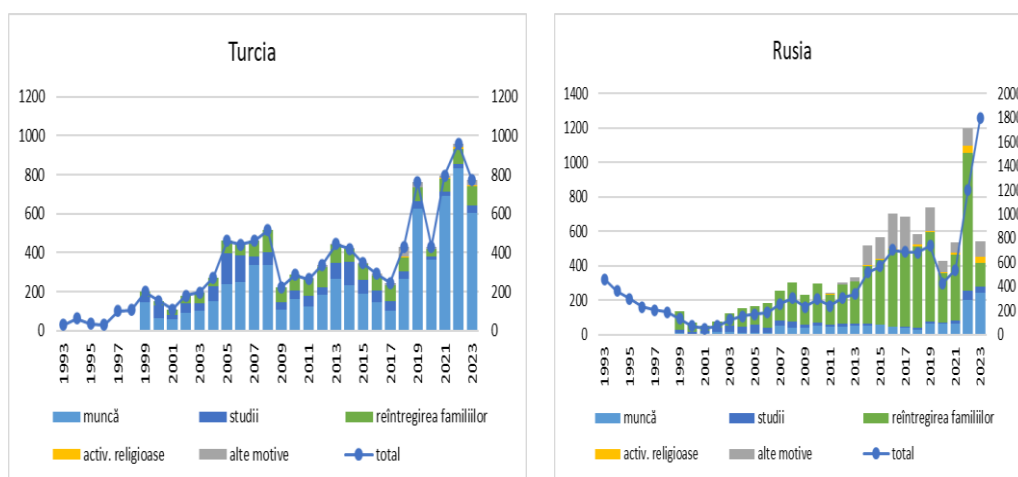

Figura 3. Imigrarea străinilor în funcție de motivul imigrării din Turcia și din Federația Rusă, 1993-2023

Sursa: elaborat în baza datelor BNS

Procesele intense ale migrației externe au deteriorat structura populației (Gagauz O., Tabac.T., Pahomi I., 2023), cu impact negativ asupra pieței forței de muncă și funcționalitatea sistemelor sociale (Buciuceanu Vrabie. M., Savelieva.G., 2023). Totodată, creșterea ponderii străinilor, a numărului grupelor etnice și socio-demografice, care la moment nu aduc schimbări cantitative în structura populației, calitativ pot afecta componentele politice, economice, culturale și juridice ale acesteia. Ținând cont de faptul că Republica Moldova este un stat poli-etnic,¹ în care locuiesc peste 11 grupe statistic distincte de etnii cu specific propriu, pentru evitarea disensiunilor de orice natură este necesară și o poziție pro-activă ale autorităților publice privind integrarea străinilor, țarhetată pe categoriile de străini în funcție de vârstă, gen, nivel de educație și țară de origine. La rând cu *caracteristicile individuale ale migranților*, la elaborarea și realizarea măsurilor de integrare urmează a se lua în

¹Conform Recensământului populației din 2014, minoritățile etnice reprezintă 17,93% din populație (fără Transnistria). Cele mai numeroase grupuri etnice minoritare sunt ucrainenii (6,57%), găgăuzii (4,57%), rușii (4,06%) și bulgarii (1,88%).

calcul și *caracteristicile politice și sociale* ale țării de origine a migranților, situația politică și posibilitățile socioeconomice ale RM și în regiune; caracterul politicilor migraționale și etnoculturale promovate în țară; statutul imigranților în RM, inclusiv posibilitatea asocierii acestora în diferite forme (comunități, diaspore, asociații etc.) și gradul de activitate ale acestor asocieri; nivelul de siguranță a străinilor în țară (depinde de nivelul criminalității și corupției) ș.a.

Un cadru legal clar definit și ușor de înțeles privind integrarea, oferă garanții de protecție atât pentru partea primitoare – Republica Moldova și cetățenii săi, cât și pentru imigranții străini. Implicarea străinilor în procesele socio - economice, ținând cont că aceștia provin dintr-un mediu socio-cultural, lingvistic și confesional diferit, poate duce inevitabil la neînțelegeri din cauza discrepanțelor în valori, obiceiuri cotidiene și modele de construire a relațiilor interpersonale. O bază legală competentă reprezintă fundamentul unei înțelegeri comune a tuturor avantajelor integrării străinilor.

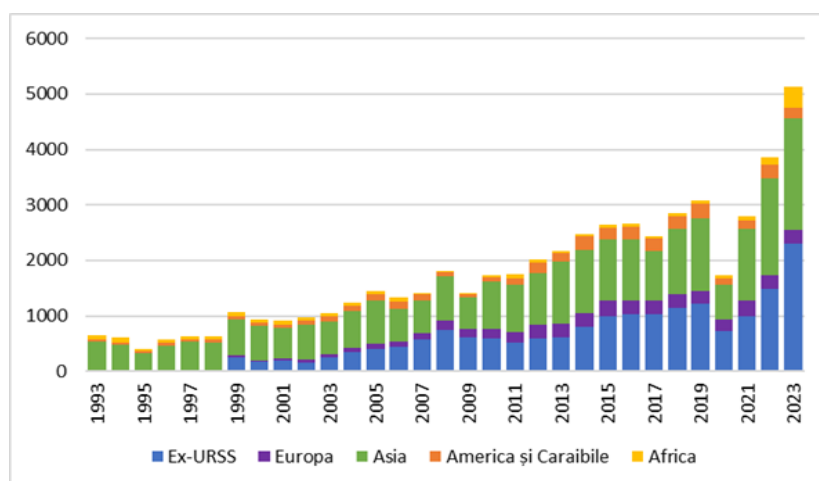

Figura 4. **Imigrarea cetățenilor străini în Republica Moldova potrivit regiunii țării de origine, 1993-2023, persoane**

Sursa: elaborate în baza datelor BNS

Experiența mai multor state (Irlanda, Marea Britanie, Franța, Germania ș.a.) din ultimele decenii a evidențiat eșecul modelelor de asimilare sau de multiculturalism promovate în raport cu străinii. La selectarea modelului de integrare a străinilor Republica Moldova a optat pentru un model de integrare prin participarea activă a străinilor cu drept de ședere legală în țară la viața economică, socială și culturală a societății moldovenești. Modelul respectiv presupune implicarea activă reciprocă atât a străinului, dar și ale autorităților naționale responsabile de măsurile de integrare. Unul dintre obiectivele finale ale procesului ar fi integrarea definitivă, fără discriminare sau excluziune socială, naturalizarea străinului prin acordarea permisului de ședere permanent sau cetățenia Republicii Moldova.

Măsurile de integrare pentru străinii cu drept de ședere legală în țară (Legea 274/27.12.2011) cuprind: sesiuni informative; sesiuni de acomodare

socioculturală; studierea limbii române; asigurarea accesului la piața forței de muncă, la educație, la serviciile medicale și sistemul de asistență și asigurări sociale. Setul de măsuri se individualizează, reiesind din necesitățile persoanei care a semnat planul individual de integrare cu autoritatea competentă. Aceasta permite o mai bună evaluare a cunoștințelor și posibilităților de integrare a străinilor care apelează la programele de integrare. La fel sunt determinate volumul măsurilor de integrare și modul de acordare ale acestora (gratis sau contra cost), precum categoriile de persoane care beneficiază de anumite facilități. Din categoriile de persoane care fac parte din familiile reîntregite accent deosebit se pune pe măsurile de integrare a copiilor și a persoanelor care dețin statut de refugiat sau de protecție umanitară.

Sesiunile de informare specializată constau în inițierea primară a străinului cu măsurile de integrare. Acestea oferă informații ce țin de statutul juridic al persoanei; drepturile și obligațiunile acestuia; tipul și modul de accesare a serviciilor de care beneficiază; cerințe față de obligațiile, conduita, modul de obținere de către strain a cetățeniei Republicii Moldova, alte informații necesare pentru integrarea cât mai reușită în țară.

Sesiunile de acomodare socioculturală sunt organizate de către Ministerul Educației și Cercetării (MEC) de comun cu reprezentanții Inspectoratului General pentru Migrație (IGM). În cadrul instruirilor străinii fac cunoștință cu valorile și tradițiile naționale, principiile de activitate în statul de drept; sistemul politico-administrativ de organizare a țării, diversitatea culturală, normele de conviețuire etc. Activitățile sunt organizate în corespundere cu Metodologia elaborată și aprobată de Ministerul Educației și Cercetării, care, în funcție de profilul străinului, stabilește minimul de cunoștințe necesare acomodării socioculturale ai acestuia. Sesiunile respective sunt obligatorii pentru familiile care beneficiază de protecție internațională.

Studierea limbii române. Importanța cunoașterii limbii nu poate fi subestimată, ea reprezentând o garanție de integrare pleneră, asigurând accesul străinului la piața forței de muncă și/sau diverse activități economice. Cunoașterea limbii române reprezintă și o condiție pentru acordarea străinului a dreptului de ședere permanentă și/sau acordarea cetățeniei. Cursurile de studiere a limbii române sunt organizate de Ministerul Educației și Cercetării în cadrul instituțiilor educaționale subordonate, în baza Metodologiei privind învățarea limbii române de către străini. La elaborarea Metodologiei s-a ținut cont de specificul străinilor instruiți în funcție de capacitatea lor de a însuși o limbă nouă. În cazul în care, împreună cu adulții cursurile sunt frecventate de minorii (copii sau minori aflați sub tutelă) aceasta nu trebuie să perecliteze procesul educational al copiilor. La finisarea cursurilor o comisie specială asigură evaluarea nivelului de cunoaștere a limbii române (nivelul A1-A2) și eliberează certificatului de participare. De remarcat însă, că certificatul respectiv nu va servi drept temei pentru înscrierea în sistemul de învățământ, pentru evaluarea competențelor lingvistice în vederea obținerii cetățeniei Republicii Moldova sau în cazul solicitării dreptului de ședere permanentă în Republica Moldova. La acordarea cetățeniei Republicii Moldova, se verifică suplimentar și se considera că persoana cunoaște limba română, dacă: (a) înțelege suficient limba uzuală, informațiile cu caracter oficial; (b) discută și răspunde la întrebări despre viața cotidiană; (c) poate

citi și înțelege suficient orice text cu caracter social, orice lege sau alt act normativ; (d) poate scrie o expunere la o temă despre viața cotidiană.

Sunt scutiți de instruire, inclusiv de verificarea gradului de cunoaștere a limbii la acordarea cetățeniei, persoanele de vârstă pensionară și cele cu dizabilități pe perioade nedeterminate. Pentru străinii cu ședere provizorie sau apatrizi, cursurile de studiere a limbii române sunt contra cost. În scopul monitorizării acțiunilor de realizare a Legii 274/2011, reprezentanții ministerului asigură instruire instructiv-metodice pentru cadrele didactice care predau în clasele cu copii străini și copii refugiați, elaborează instrumente de evaluare a competenței de comunicare la elevii, efectiază vizite de evaluare a calității predării limbii române în instituțiile în care studiază elevii din alte state.

Accesul la serviciile medicale se acordă în funcție de faptul dacă străinul este sau nu încadrat în câmpul muncii. Persoanele încadrate în câmpul muncii beneficiază de pachetul de asistență medicală, echivalent celui oferit cetățenului Republicii Moldova. În restul cazurilor, străinii cărora li s-a acordat dreptul de ședere provizorie pentru reîntregirea familiei, au dreptul de a se asigura în mod individual, achitând prima de asigurare obligatorie de asistență medicală, similar cetățenilor Republicii Moldova, care achită prima de asigurare stabilită în sumă fixă. Străinii care au procurat polița de asigurări medicale beneficiază de asistență medicală în volumul stabilit de Programul unic al asigurării obligatorii de asistență medicală (HG 1387/10.12.2007) care cuprinde: asistența medicală urgentă la etapa prespitalicească; asistența medicală primară; asistența medicală specializată de ambulator, inclusiv stomatologică; asistență medicală spitalicească; servicii medicale de înaltă performanță, îngrijiri medicale la domiciliu; examene medicale profilactice (măsurarea tensiunii arteriale și oculare; a nivelului de colesterol și zahăr în sânge, radiografierea cutiei toracice); un șir de medicamente și dispozitive medicale *compensate*. Costul poliței se stabilește anual. Anumite categorii de străini, inclusiv străinii cu drept de ședere provizorie sau permanentă în RM în scopul reîntregirii familiei, dispun de facilități la procurarea poliței, în cazul în care aceasta este procurată în prima lună al anului în curs. Drept exemplu, dacă pentru anul 2024 costul poliței de asigurări medicale a constituit 12 636 lei, în cazul procurării acesteia până la 31 ianuarie se achita suma de 2028 lei (CNAM/2024).

În cadrul interviurilor cu factorii de decizie ale autorităților responsabile s-au menționat dificultăți în prestarea serviciilor medicale de calitate străinilor. În special, mai mulți străini nu reușesc să procure polița în condiții facilitare, fapt ce nu permite deservirea acestora, barierele ligvistice nu permit diagnosticarea și prescrierea persoanei unui tratament mai eficient, în unele cazuri acordarea asistenței medicale este neacceptată de străini din cauza prejudecăților și deosebirilor culturale și religioase între statele de origine și Republica Moldova. La rândul său reprezentanții societății civile, care lucrează cu străinii au menționat accesul limitat la medicamentele gratuite solicitate de străini, reticența față de activitatea unor medici de familie, necesitatea extinderii tipului serviciilor medicale oferite în baza poliței de asigurări medicale ș.a.

Accesul la educație. Practica mai multor state a demonstrat că accesul la educație, în special a copiilor imigranților, stimulează procesele de integrare per

ansablu pentru familie. Începând cu mama, care involuntar este atrasă în procesul de studiere cu copii, până la membrii familiei, care participă la schimbul de informații nou dobândite în procesul educational. Potrivit legislației Republicii Moldova, membrii familiei reîntregite cu drept de ședere provizorie sau permanentă, precum și beneficiarii unei forme de protecție internațională sau umanitară, sunt încadrați în învățământul obligatoriu (de la grupa pregătitoare din învățământul preșcolar până la finalizarea gimnaziului) în condițiile identice ca și cetățenii Republicii Moldova. Instruirea străinilor adulți se efectuează în corespundere cu Codul Educației (Codul Educației RM 252/17.07.2017). Copii în vârstă de până la 16 ani sunt obligați să frecventeze instituțiile de învățământ. Părinții sau reprezentanții legali ai copiilor și reprezentanții autorităților administrației publice locale poartă responsabilitatea pentru școlarizarea obligatorie a copiilor în instituțiile de învățământ de stat sau private. Studiile în instituțiile de stat sunt gratuite. De remarcat eforturile autorităților publice pentru consolidarea sistemului de învățământ de stat și asigurarea calității studiilor. Costurile acoperite din bugetul public pentru instruire în instituțiile de stat pentru un elev, inclusiv copiii din familiile reîntregite, sunt în permanentă creștere: de la 13.974 lei în anul 2021 - la 18.762 lei în anul 2023 (HG 868/08.10.2014). Cu toate acestea, instituțiile de învățământ și MEC nu prezintă date generalizate deschise privind numărul copiilor străini școlarizați în instituțiile de învățământ general obligatoriu de stat sau private, date privind reușita școlară ai acestor copii în raport cu copiii locali, tipul de problemele și factorii care le generează în instituțiile de învățământ, etc.

În cadrul interviurilor reprezentanții societății civile au remarcat la rând cu problemele existente în sistem (lipsa și îmbătrânirea cadrelor didactice, abandonul profesiei și abandonul școlar etc.) și cele ce țin de starea psihico-emoțională a copiilor-imigranți (lipsa atenției cuvenite din partea cadrelor didactice, toleranța redusă a mediului școlar în raport cu persoanele nou venite: lipsa datelor privind sănătatea, școlarizarea și nivelul de reușită în raport cu copii din localitate, asigurarea măsurilor de prevenire a excluderii acestora, bullyingului, necesitatea asigurării instruirii suplimentare ș.a.). În mediul urban sunt mai mulți copii străini, sunt mai pronunțate diferențele inter-culturale, fapt ce generează agresiune reciprocă a minorilor. Au fost semnalate 2 cazuri de bullying generat de diferența etnică, după care părinții au schimbat instituția de învățământ pentru copii. Reprezentanții societății civile au remarcat și faptul că adaptarea socio-culturală a minorilor străini, în instituțiile de învățământ din RM depinde de volumul capitalului cultural de care dispune familia copilului (nivelul de instruire a părinților, venitul familiei, cunoașterea limbilor străine ș.a), care, de regulă, diferă între categoriile de imigranți ce provin din spațiile rurale sau urbane ale statelor de origine. În aceste cazuri, școlile din Moldova sunt nevoite să asigure anumite *funcții compensatorii* prin oferirea oportunităților și instruirea suplimentară a copiilor în cunoașterea informațiilor și deprinderilor care lipsesc în familiile lor, să urmărească nivelul de reușită în raport cu copii din localitate, să asigure măsurile de prevenire a excluderii acestora.

Este evidentă necesitatea intensificării activităților ce țin de toleranța și promovarea diversității culturale în instituțiile de învățământ, în vederea prevenirii/evitării situațiilor de conflict, xenofobiei sau a rasismului. Măsurile

promovate în scopul integrării minorilor străini în RM, nu pot fi preluate automat din practica altor state, dat fiind faptul că cota acestor copii în numărul elevilor din școlile naționale nu este impunătoare. Dacă în SUA, Federația Rusă, Spania, Germania sau Olanda, unde există un număr mare de asemenea copii, a fost posibilă instituirea unor centre separate pentru instruire (instruirea în 2 limbi: nativă și cea a țării gazdă, în scopul ridicării nivelului de cunoștințe a minorilor străini la nivelul cunoștințelor copiilor din țara gazdă pentru crearea unor aptitudini comportamentale), în RM numărul acestor copii fiind mai mic și dispersat în plan teritorial, nu prezintă oportunități rezonabile pentru crearea unor astfel de centre. Dar în cadrul instituțiilor unde fac studiile asemenea copii, urmează de acceptat o abordare personificată în lucrul cu copii străini.

Accesul la alte niveluri de învățământ (colegii, universități) pentru străini se efectuează în corespundere cu Codul Educației. Străinii care studiază în aceste instituții, cu excepția celor care beneficiază de burse acordate de stat, achită taxe de studii în conformitate cu actele normative.

Accesul la piața forței de muncă. Încadrarea în câmpul muncii sau activitatea economică asigură autoîntreținerea imigrantului, determină reziliența și încrederea în sine - precondiții necesare pentru integrarea de durată în țara gazdă. Oportunitățile oferite de legislația națională străinului în acces la piața forței de muncă, inclusiv pentru membrii familiilor reîntregite care au optat pentru programele de integrare individuale, constau în:

- (1) promovarea ocupării forței de muncă,
- (2) măsuri active de ocupare a forței de muncă.

Dacă în primul caz străinul primește un șir de servicii informaționale și educaționale (informarea privind piața muncii; ghidarea în carieră; intermedierea muncii; servicii de preconcediere; reabilitarea profesională a persoanelor cu dizabilități ș.a.), în cazul al doilea imigrantul beneficiază de servicii ce țin de antrenarea activă în câmpul muncii (cursuri de formare profesională; instruirea la locul de muncă în cadrul unității; subvenționarea locurilor de muncă; suportul pentru crearea sau adaptarea locului de muncă; stimularea mobilității forței de muncă; certificarea cunoștințelor și competențelor dobândite în contexte de educație nonformală și informală). Un șir de programe de facilitarea ocupării forței de muncă, aprobate de Guvern, asigură pentru mai multe categorii de persoane măsuri de prevenire a șomajului și de susținere a ocupării forței de muncă în plan teritorial. Sunt oferite facilități de integrare în câmpul muncii pentru minoritățile naționale, someri ș.a. (Legea 105/14.06.2018). Măsurile privind accesul străinilor pe piața muncii se realizează de către Agenția Națională de Ocupare a Forței de Muncă (ANOFM) prin intermediul agențiilor teritoriale. Agenția anual actualizează Lista prestatorilor de servicii de formare profesională și Lista meseriilor /profesiilor /specialităților pentru anul în curs. De exemplu, pentru anul 2024 au fost subcontractați 24 de agenți economici pentru servicii de formare profesională în 47 de meserii, cu durata instruirii între 2 – 6 luni (Hotărârea ANOFM/ 28.03.2024). În pofida importanței domeniului dat, datele deschise privind numărul străinilor încadrați în câmpul muncii per total, pe categorii în funcție de statutul străinului și motivul șederii acestuia în țară, vârstă, sex, domeniile/ramurile economiei unde

activează ș.a. nu se prezintă, fapt ce nu permite evaluarea eficienței politicilor realizate și a fondurilor publice direcționate în acest scop. Doar din raportările anuale ANOFM cunoaștem, că pe parcursul anului 2021, structurile teritoriale ale ANOFM au înregistrat cu statut de șomer 65 străini, din care 55.4% femei. Persoanele înregistrate au beneficiat de servicii de informare și consiliere profesională; servicii de intermediere; antrenarea la lucrări publice; acordarea alocației de integrare sau reintegrare profesională; acordarea ajutorului de șomaj. În rezultatul serviciilor prestate au fost plasați în câmpul muncii doar 17% din străinii înregistrați drept șomeri.

Materialele analitice ale Inspectoratului General pentru Migrație la fel prezintă cifre reduse privind numărul străinilor incluși în programele de integrare. Spre exemplu, în anul 2023 programe de integrare individuală au semnat doar 42 de adulți și 10 copii, ce prezintă o cotă necessemnificativă pentru stocul de străini prezenți în țară la această perioadă – 22 805 persoane, iar numărul ne-nativilor a constituit 350 467 persoane sau 8,7% în totalul populației țării (Compendiul statistic al PME, 2023).

Un element important ține de angajarea în câmpul muncii a femeilor. Integrarea în cadrul familiile reîntregite este mai completă în cazul angajării femeilor migrante, în special pentru persoanele care provin din statele unde statutul și rolul femeii în familie sunt neglijate. La rând cu asigurarea economică și socială, angajarea în câmpul muncii contribuie la creșterea statutului, recunoașterea rolului femeii în familie. Cu cât mai bine decurge integrarea părinților în țara gazdă, în special a mamelor, cu atât mai reușită și de durată este integrarea copiilor. Cunoașterea datelor statistice dezagregate pe gen privind angajarea și domeniile de activitate pentru aceste persoane ar permite o mai bună modelare a politicilor, inclusiv prin discuțiile în grup între angajatori și alți actori cheie pentru asigurarea incluziunii străinilor pe piața muncii.

Un indicator important prezintă și informația privind recunoașterea competențelor, calificărilor și abilităților străinilor. Procedurile de recunoaștere ale acestora, ca regulă sunt de durată și imperfecte, fapt ce se reflectă asupra angajării străinilor potrivit studiilor/calificărilor deținute, asupra nivelului de remunerare al acestora, redirecționarea lor spre activități informale și lipsa pachetului social.

De remarcat, că persoanele responsabile din autoritățile publice au menționat un șir de impedimente pentru atragerea mai activă a membrilor familiilor reîntregite în câmpul muncii. Printre cele mai des invocate cauze se numără: motivarea salarială redusă; lipsa instituțiilor pentru îngrijirea copiilor, - cel mai des argument invocat de părinți; neconcordanța între profesia/experiența persoanei a străinului și oferta de pe piața muncii în Moldova; necunoașterea limbii române în măsură suficientă pentru activitatea profesională; incertitudinea străinului, dar și a angajatorului privind perioada pentru care persoana va rămâne în RM, precum și lipsa unor instrumente efective de stimulare pentru angajarea la muncă într-o altă localitate sau în mediul rural. Cât ține de accesul străinilor documentați cu drept de ședere în Republica Moldova la sistemul de asistență și asigurări sociale autoritățile nu fac publice datele privind numărul străinilor care beneficiază de asigurări sociale și mărimea alocațiilor.

Naturalizarea. Măsurile de integrare promovate în Republica Moldova prezumă, drept finalitate acomodarea și naturalizarea deplină a străinului. Acesta poate fi efectuat în forma acordării unui drept de ședere permanent (Legea 200/17.06.2010, art. 45), fie-acordarea cetățeniei prin naturalizare (Legea 1024/02.06.2000, art.17). Acordarea dreptului de ședere permanentă străinului-membru al familiei reîntregite, se efectuează la cerere străinului care deja dispune de dreptul de ședere provizorie în acest scop, la confirmarea cumulativă mai multor condiții. Străinul urmează să confirme: dacă dispune de o perioadă de ședere de cel puțin 3 ani, în cazul căsătoriei cu un cetățean al RM sau de 5 ani, în cazul căsătoriei cu un străin cu drept de ședere în Republica Moldova; prezintă dovadă mijloacelor de întreținere (cu excepții pentru străinii căsătoriți cu cetățenii RM); confirmă dreptul la proprietate sau folosință a locuinței; deține certificat privind nivelul mediu de cunoaștere a limbii române sau un act de studii eliberat de o instituție de învățământ cu predare în limba română. Condițiile de acordare dreptului de ședere permanent în Republica Moldova sunt mai facile în raport cu cerințele care le impun statele UE (a se vedea Consiliul European, portal). La fel este important ca străinul să nu încalce regimul de ședere în Republica Moldova și să nu aibă antecedente penale. Minorii ai căror ambii părinți au dreptul de ședere permanentă sau unul din părinți, la întreținerea căruia se află copilul, li se acordă drept de ședere permanentă concomitent cu părinții săi. De observat, că din totalul străinilor cu permis de ședere circa 36 procente de străini dețin permise de ședere permanente, fapt ce denotă o acomodare socio-culturală (cunoașterea limbii române, a tradițiilor), dar și integrarea economică (deținerea unei surse legale de venit) ai acestora în Republica Moldova.

Cu privire la naturalizarea definitivă a străinilor prin acordarea cetățeniei RM, important de menționat că legislația moldavă permite cetățenia multiplă. Astfel, străinul decide, după caz, dacă poate sau nu păstra cetățenia țării de origine, solicitând concomitent cetățenia Republicii Moldova. Cerințele pentru acordarea cetățeniei Republicii Moldova pentru străinii beneficiari ai dreptului pentru reîntregirea familiei sunt următoarele: confirmarea anumitor perioade de ședere în țară, a domiciliului și a sursei de existență. Acordarea cetățeniei se efectuează la cererea persoanelor cu vârsta de peste 18 ani. La fel se verifică cunoștințelor persoanei despre Constituția țării și cunoașterea limbii române. Un șir de membri ai familiei – copii, pensionarii pentru limită de vârstă, persoanele cu dizabilități, minorii aflați sub tutele ș.a.) beneficiază la un șir de facilități la acordarea cetățeniei.

Însă, în pofida faptului că cetățenia Republicii Moldova prezintă un regim facilitat de călătorie în circa 121 de state ale lumii, dreptul la procurarea terenurilor a gricole și forestiere, posibilități mai facile pentru reîntregirea familiei cu un cetățean al RM, procesele de naturalizare decurg destul de lent. Potrivit materialelor analitice ale Inspectoratului General pentru Imigrări (Compendiul statistic al PME, 2023), numărul total al străinilor naturalizați la finele anului 2022 a constituit doar 1433 persoane sau 6% față de stocul străinilor aflați în țară. Ponderea cea mai mare din totalul acestora revine străinilor care anterior au deținut o altă cetățenie, urmați de apatrizii și persoane cu cetățenie nederminată. Din totalul persoanelor care au primit cetățenia Republicii Moldova, cei mai mulți provin din Federația Rusă, Ucraina, Turcia, Siria.

Concluzii și recomandări. Intensificarea proceselor de imigrare a străinilor generează un șir de oportunități atât pentru cetățenii străini, cât și pentru Republica Moldova, iar succesul acestora depinde de politicile elaborate și implementate în domeniul integrării străinilor. Totodată, persistă un șir de riscuri și provocări care urmează a fi luate în considerare pentru atenuarea acestora la elaborarea și implementarea cadrului de politici ce țin de integrarea străinilor.

Deși legislația moldavă în domeniul integrării străinilor a fost recunoscută drept una novatoare atât în spațiul ex. URSS cât și pentru un șir de state vest-europene (MIPEX, 2020), implementarea acesteia necesită mai multă atenție și monitorizare. Spre deosebire de statele europene și ale Americii de Nord, autoritățile moldave nu au promovat politici de atragere selectivă a străinilor care intră în țară, asigurând o compatibilitate maximum posibilă cu populația locală. Aceasta necesită atenție sporită privind nivelul de integrare a străinilor în societatea gazdă, eficiența programelor de integrare promovate, calcularea fondurilor publice necesare în acest scop, având în vedere (in)compatibilitățile identității culturale, civilizaționale sau confesionale, alte motive care pot și crează deficiențe în integrarea străinilor.

Cercetările relevă, că în pofida multiplelor măsuri oferite de legislația națională pentru integrarea străinilor, acomodarea și naturalizarea definitivă ai acestora este destul de modestă, în raport cu stocul de persoane de origine străină aflate în țară. De permise de ședere permanentă dispun doar 36 procente din totalul străinilor, iar cetățenia a fost acordată doar la 6 procente de persoane în raport cu stocul total al străinilor în țară.

Asigurarea unor măsuri de integrare cât mai complexe pentru membrii familiilor reîntregite în Republica Moldova ar fi unul dintre cele mai eficiente mecanisme, cu efect multiplicativ și cost-eficient pentru integrarea străinilor. Familia cuprinde un cerc de persoane care, fiind incluse în măsurile de integrare, permanent interacționează între ele, fac schimb de informații noi și de experiența aplicării cunoștințelor dobândite. Se asigură interacțiunea inter-generațională (părinți – copii), fapt ce sporește gradul de socializare și incluziune socio-economică și educațională mai deplină a întregii familii. Realizarea măsurilor țargetate pentru participarea mai activă a femeilor migrante în câmpul muncii și asigurarea cuprinderii depline a copiilor imigranților în sistemul educațional al țării ar stimula procesul de integrare.

Este necesară și calcularea resurselor necesare pentru asigurarea instruirii străinilor în a cunoaște limba română. Aceste calcule urmează să țină cont și de specificul categoriilor de străini cu ședere în RM (din ce țară provin, tradițiile socio-culturale a țării de origine, modelul familiei și atitudinea față de femeie, nivelul de instruire și capacitatea persoanei de a învăța o limbă nouă, posibilitatea recunoașterii competențelor etc.) și programarea distinctă a sumelor necesare în bugetul autorităților responsabile ar contribui responsabilizarea lor pentru volumul și calitatea măsurilor realizate.

Verificarea eficienței măsurilor realizate necesită o monitorizare continuă și obiectivă, prin stabilirea unor seturi de indicatori în toate domeniile relevante, colectarea, sinteza și analiza datelor obținute. Domeniile și tipul indicatorilor posibili

pentru monitorizare au fost obiectul cercetărilor efectuate cu spriginul structurilor internaționale (Studiul OIM, 2014) și mediul academic.

De remarcat, că instabilitatea legislativă și instituțională de asemenea are impact nedorit, tergiversează elaborarea și implementarea politicilor vizionare, de durată privind integrarea străinilor. Drept exemplu, pe parcursul anilor 1990-2024, legi noi ce țin de imigrarea și șederea străinului în țară au fost adoptate de 5 ori, în acestea fiind per-total operate 22 modificări. Intervențiile au influențat, ca exemplu, condițiile de intrare și perioadele de ședere a străinilor în țară, afectând planificarea consecventă a măsurilor de integrare. Iar modificarea Legii cu privire la Guvern în perioada respectivă de circa 31 ori, a avut repercusiuni supra sistemului autorităților publice implicate în gestionarea proceselor migraționale, a condus la repartizare frecventă între ele a domeniilor de activitate și de responsabilități, incoerență activității în domeniul dat. Aceasta impune necesitatea unei mai bune coordonări ale activităților autorităților publice la nivel central și local întru asigurarea unitară, coerentă și consecventă în realizarea măsurilor.

La fel este important de a dezvolta în cadrul politicilor de integrare a străinilor a măsurilor pe termen lung, care să contribuie la acomodarea reciprocă între toate categoriile de străini aflați în țară (beneficiarii unei forme de protecție, imigranții, persoanele născute în afara țării și alte categorii de persoane) și locuitorii RM, monitorizarea permanentă a efectului politicilor date.

Având în vedere importanța deosebită a integrării străinilor, pentru coeziunea socială și civică în țară, este necesară susținerea activă a străinilor și apatrizilor cu statut de ședere legală în Republica Moldova, asigurarea participării lor la viața economică, socială și culturală a țării. Acest obiectiv urmează a fi susținut și prin sporirea gradului de conștientizare a persoanelor publice, a societății civile și a străinilor înseși importanța procesului de integrare.

Autoritățile publice urmează să întreprindă măsurile necesare pentru asigurarea unui dialog intercultural între străinii cu drept de ședere legală și populația locală. Deoarece se atestă creșterea numărului străinilor cu drept de ședere pentru reîntregirea familiei, atât din reprezentanții popoarelor entice care s-au dezvoltat istoric pe teritoriul RM sau în regiune, dar și celor cu mai puțin cunoscute de mediul local, este necesară inițierea activităților de integrare ai acestora cât repede. Programele de inițiere socio-culturală urmează a fi obligatorii pentru toți străinii cu ședere pentru reîntregirea familiei imediat acordarea dreptului de ședere.

Este importantă includerea timpurie în programele de integrare a femeilor și copiilor, asigurarea monitorizării permanente a reușitei copiilor în sistemul educational, prevenirea ostracizării și bulling-ului în raport cu acestia.

Având în vedere importanța unei coeziuni sociale în țară, este necesară susținerea activă a străinilor și apatrizilor cu statut de ședere legală în Republica Moldova în participarea activă la viața economică și socială. Acest obiectiv urmează a fi susținut prin sporirea gradului de conștientizare a persoanelor publice, a societății civile și a străinilor înseși privind importanța procesului de integrare.

Notă: *Articolul a fost elaborat în cadrul programului de cercetare “Tranziția demografică în Republica Moldova: particularități, implicații socioeconomice și consolidarea rezilienței demografice (TDRM, 2024-2027)”.*

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- Agenția Națională pentru Ocuparea Forței de Muncă (ANOFM). (2024). *Lista prestatorilor de servicii de formare profesională contractați de ANOFM și Lista meseriilor/profesiilor/specialităților pentru anul 2024*. https://anofm.md/sites/default/files/inline-files/Lista%20FP%20SITE_3.pdf
- Buciuceanu-Vrabie, M., & Savelieva, G. (2023). Sustenabilitatea sistemelor sociale în contextul îmbătrânirii populației. In *Economic growth in the conditions of globalization*, 17th International Scientific-Practical Conference, Vol. 3 (pp. 21–31). Chișinău: [SEP ASEM]. <https://doi.org/10.36004/nier.cdr.V.2023.17.10>
- Codul Educației al Republicii Moldova: nr. 152 din 17.07.2014. (2014). *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 319-324, art. 634. https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=143290&lang=ro#
- Compania Națională de Asigurări în Medicină. (CNAM). (n.d.). <http://cnam.md/despre-cnam/>
- Compendiul Statistic al Profilului Migrațional Extins al Republicii Moldova pentru anii 2020-2022*. (2023). https://igm.gov.md/wp-content/uploads/2024/04/compendiul_statistic_al_pme_editia_2023.pdf
- Directiva UE privind dreptul la reîntregirea familiei: nr. 2003/86/CE din 22.09.2003. (2003). *Jurnalul Oficial al Uniunii Europene*, L251, 12-18, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=CELEX:32003L0086&qid=172118981666>
- European Commission (EC). (n.d.). https://immigration-portal.ec.europa.eu/italy-family-member_en, https://europa.eu/youreurope/citizens/residence/residence-rights/naturalisation/index_ro.htm
- Gagauz, O., Tabac, T., & Pahomi, I. (2023). Depopulation in Moldova: the main challenge in context of extremely high emigration. *Vienna Yearbook of Population Research*, 21, 1-25. <https://doi.org/10.1553/p-ke2z-76zz>
- Hotărârea Guvernului cu privire la aprobarea Programului unic de asigurări obligatorii de asistență medicală: nr 1387 din 10.12.2007. (2007). *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 198-202, art. 1443. https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=136680&lang=ro
- Hotărârea Guvernului cu privire la eliberarea invitațiilor pentru străini: nr. 331 din 05.05.2011. (2011). *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 78-81, art. 38. https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=115480&lang=ro
- Hotărârea Guvernului privind aprobarea Metodologiei de finanțare în bază de cost standard per-elev instituțiilor de învățământ primar și secundar (ciclul I și II) din subordinea autorităților publice locale de nivelul al doilea: nr. 868 din 08.10.2014. (2014). *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 319-324, art. 930. https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=141223&lang=ro#

- Legea cetățeniei Republicii Moldova: nr. 1024 din 02.06.2000. (2005). *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*. Ediție specială, art. 0. https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=143988&lang=ro#
- Legea cu privire la migrație: nr. 1518-XV din 06.12.2002. (2002). *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 1-2, art. 2. https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=29666&lang=ro#
- Legea cu privire la migrațiune: nr. 418-XII din 16.12.1990. (1990). <https://irp.md/uploads/1195735536.pdf>
- Legea cu privire la promovarea ocupării forței de muncă și asigurarea de șomaj: nr. 105 din 14.06.2018. (2018). *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 295-308, art. 448. https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=139819&lang=ro#
- Legea privind integrarea străinilor în Republica Moldova: nr. 274 din 27.12.2011. (2020). *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 372-382, art. 342. https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=136576&lang=ro#
- Legea privind organizarea administrativ-teritorială a Republicii Moldova: nr. 764 din 27.12.2001 (2001). *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 16, art. 53. https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=62949&lang=ro
- Legea privind regimul străinilor în Republica Moldova: nr. 200 din 16.07.2010. (2010). *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 179-181, art. 610. https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=112700&lang=ro
- Legea privind resortisanții statelor terțe care au obligația deținerii unei vize și resortisanții statelor terțe care sânt exonerati de obligativitatea deținerii unei vize la traversarea frontierei de stat a Republicii Moldova: nr. 257 din 01.11.2013. (2014). *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 1-3, art. 02. https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=112701&lang=ro
- Migrant Integration Policy Index*. (2020). https://www.mipex.eu/?gad_source=1&gclid=Cj0KCQjw7Py4BhCbARIsAMMx-L1pFs0O-CvUGJXa5nf80cu6_7gae2ttxoc2XL--MYCtCLxcr4D4YaApRhEALw_wcB
- Profilul Migrațional Extins al Republicii Moldova 2017-2021: raport analitic*. (2022). Chișinău. https://drive.google.com/file/d/1_WIHXIN1_akIGNePmX9NmD1MrR7xcfOH/view
- Regulamentul (CE) al Parlamentului European și al Consiliului privind instituirea unui Cod comunitar de vize (Codul de vize): nr. 810 din 13.07.2009. (2009). *Jurnalul Oficial al Uniunii Europene*, L243, 1-58.
- Studiul OIM Cu privire la integrarea străinilor în Republica Moldova, crimele bazate pe ură și discriminare*. (2014). https://ombudsman.md/wp-content/uploads/2018/12/studiu_integrarea_str-1.pdf